

A doktori értekezés tézisei

Pabis Eszter

**Svájc mint elbeszélés. Nemzeti és narratív identitás-konstrukciók Max Frisch *Stiller*,
Wilhelm Tell für die Schule és *Dienstbüchlein* című szövegeiben**

**Debrecen
2004**

I. Az értekezés célkitűzése

A dolgozat a svájci nemzet mint „elbeszélés“, vagyis mint narratíván konstruált diskurzív formáció, és az „expliciten“ narratív irodalmi szövegek közötti viszony vizsgálatára vállalkozik. Három „nagy elbeszélés” retorikájának elemzése kerül ezáltal az értelmezés középpontjába: a modern nemzet, mint egységes és transzcendensen adott szociális kategória narrációja; az egységes én-identitás elbeszélése és a racionális narratív diskurzusban domináns narratív koherencia konstrukciója, mely a kronologikus elbeszélésmóddal, a lezárt értelemmel vagy az auktoriális narrátori pozícióval jellemezhető. (Ezek a nagy narratívák a 19. században alakultak ki és a huszadik század folyamán fokozatosan érvényüket veszítették.) Egyfelől tehát a svájci nemzet narrációja, képisége, struktúrája, a nemzetkonstruáló stratégiák történeti fejlődése és médiumai képezik az elemzés tárgyát. A kutatás másfelől irodalmi hozadékú, ugyanis alapvető kérdésfelvetése a 20. századi irodalom egyik fontos funkciójára irányul: arra, hogy a szöveg nemzeti mítoszok hagyományozásának médiuma, de egyben a nemzet szimbolikus konstruáltságát is felfedi, a nemzeti „nagy elbeszélést” szubverzálja is a modernség narrációs stratégiáival.

A dolgozat első, nemzetelméleti része (I.1. - I.5.) a kollektív identitás konstrukciós stratégiáit vizsgálja a kultúrát meghatározó mediális fejlődések vonatkozásában, az írásbeliség, szóbeliség és a „másodlagos szóbeliség“ (Walter Ong) szakaszaiban. A nemzeti identitás írásos médiumai közül az irodalomtörténet-írás és a nemzeti történelemtudomány „projektjeit“ (Jürgen Fohrmann) elemzem, illetve azokat a szóbeli fórumokat, társadalmi gyakorlatokat, melyek az absztrakt, írásosan rögzített és kanonizált tartalmak affektív, konkrét és multimediális megélésére adnak alkalmat: nemzeti ünnepeket, múzeumokat, emlékműveket. A vizsgálat előterében a svájci nemzet konstrukciós médiumai állnak, mely nemzet nyelvi heterogenitása miatt „akarati nemzetként“ kanonizálódott, tehát nyíltan retorikus képződménynek tekinthető.

A disszertáció második részének szövegelemző fejezetei arra keresik a választ, hogy az aktuális kultúratudományi kérdésfelvetések milyen új perspektívákat nyithatnak Max Frisch – egy ebből a szempontból paradigmaticusnak tekinthető „nemzeti“ szerző – életművére. Műveinek újraolvasása (II.1.-II.3.) a szövegek narratív eljárásai és a nemzeti értelemkonstrukció stratégiáinak viszonyát tárja fel, egy-egy specifikus kérdéshorizontból: A *Stiller* (1954) esetében a nemzeti és az egyéni identitás analóg struktúrajegyei, narratív és szubsztancialista konstrukciós módjai értelmezendők, a *Wilhelm Tell für die Schule*-ban (1970) pedig a nemzeti mítosz identitásteremtő stratégiái. A *Dienstbüchlein* (1973)

érdekessége, hogy a katonaságot, a svájci nemzet narrációjának egy legendás hírű pontját, a nemzet és a férfiasság „iskoláját” teszi meg központi témájává. A szövegelemzések tehát az identitáskonstrukció különböző aspektusainak és az irodalmi narrációnak egyfajta narratív értelemképzés, narratív koherencia keretében történő összefonódását világítják meg.

II. A kutatás módszerei

Az értekezés elméleti kiindulópontját a nemzet és az irodalmi szöveg narrativitása jelenti, az elemzés tehát kultúratudományi kérdéseket és narratológiai aspektusokat vonatkoztat egymásra. Az irodalmi és a nemzeti narratívák összefonódását tárgyaló dolgozat tehát a kultúratudományi érdekeltségű irodalomelméleti irányzatok módszeréhez és fogalmaihoz kíván kapcsolódni, hiszen az irodalmi szövegek interpretációs stratégiájaként alkalmazott kultúratudomány segítségével nem csak a szöveget, hanem a jelen kultúra sokpólusú identitásait is értelmezhetjük.

A munka aktuális nemzetelméleti belátásokhoz (*'nation and narration'*) csatlakozó első, elméleti része a nemzet, illetve az identitások narratív konstruáltságának feltárását végzi el (I.1.-I.5.). Benedict Anderson úttörő elmélete az újkori kommunikáció írásossá válásában, a nyomtatás elterjedésében látja a nemzeti identitás kialakulásának feltételét¹. A kommunikáció materializálódása, absztrakttá válása teszi ugyanis lehetővé egy absztrakt, tehát nem testi jelenlétéhez kötődő „képzelt közösség” létrejöttét. A nemzetet Anderson alapján kulturálisan produktumnak, imaginatív kategóriának (de nem „kitalált”, *ex-nihilo* konstrukciónak) tekinthetjük, melynek megszületését az európai írásbeliség gondolati struktúrái (absztrakció, linearitás, egyidejűség) és társadalmi következményei-feltételei (demokratizálódás, modernizáció) segítették. Ahhoz, hogy ezen folyamat stratégiai megközelíthetővé váljanak, Anderson gondolatait Jan és Aleida Assmann emlékezetelméleti belátásaival egészítettük ki. A nemzeti emlékezet újkori konstrukciós mechanizmusaihoz ezek alapján a kanonizációt, a kommunikatív emlékezet kulturálissá formálását², a tudományok (a nemzeti történelemírás és a nemzeti irodalomtudomány) autonómmá válását és az irodalom- illetve történelemtudomány szakralizálását, mitizálódását sorolhatjuk³. Ezeket a stratégiákat nem csak a 19. századi svájci nemzet-konstrukció példáján elemzi a fejezet (I.4.), hanem a jelenkori mediális váltás után is (I.5.): az említett nemzet-, identitás- és médiaelméleti belátások fényében válik

¹ ANDERSON, Benedict, *Die Erfindung der Nation*. Frankfurt/New York, Campus, 1988.

² ASSMANN, Jan, *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in den frühen Hochkulturen*. München, Beck, 1992, 222.

³ ASSMANN, Aleida, *Arbeit am nationalen Gedächtnis. Eine kurze Geschichte der deutschen Bildungsidee*. Frankfurt a. M./New York, Campus, 1993, 46.

értelmezhetővé a „performativitás kultúrája” (Erika Fischer-Lichte) vagy a „figyelemfelkeltés kultúrája” (Aleida Assmann) is.

A (nemzeti) identitáskonstrukció és az irodalmi szöveg narratív stratégiáinak összevetésének (II.1. - II.3.) további elméleti, metodológiai kiindulópontja Paul Ricoeur hármas mimézis- illetve narratív identitás-elmélete. Ricoeur szerint az expliciten narratív szövegek a *mimesis I, II* és *III* körforgásában térnek vissza az élet világába, ahol egyéni és kollektív identitások forrásává válnak.⁴ A narratív identitás (így a nemzeté is) az önmagunk által produkált történetek recepciójaként, a korábbi történetek későbbi elbeszélések által történő rektifikációjaként, valójában jelentések állandó konstrukciójának és szubverziójának lezáratlan folyamataként határozható meg⁵. A nemzet narratív identitása tehát az irodalmi szövegek mimetikus körforgásában képződik, s erre az elméleti háttérre támaszkodnak a szövegelemző fejezetek említett kérdésfelvetései. Az irodalmi szöveget így egy olyan kulturális hermeneutika alapjának tekinthetjük, amely a nyelvi és a társadalmi formációk metszéspontjaira koncentrál és a narratív identitásnak a lezárhatatlan, jelentések konstrukciójából és szubverziójából álló képződési folyamatát vizsgálja.

III. A kutatás eredményei

Az I.1. és I.2 fejezetek nemzetelméleti belátásai alapján a nemzet imaginatív közösségét Anderson szavaival *print community*-ként definiálhatjuk. Az írásbeliség kultúrájának említett jellegzetességei (linearitás, egyidejűség, történeti tudat kialakulása, demokratizálódás, stb.) tették ugyanis lehetővé a nemzet absztrakt közösségének elképzelését, létrejöttét. Ugyanakkor a recepció folyamatát (*mimézis III.*) kifejezetten nem-írásos médiumok határozzák meg, mint például a nemzeti ünnepek, rítusok, a katonaság és az iskola intézményei. Félreismerhetetlen kettősséggel állunk tehát szemben: míg a nemzet kétségkívül az írásbeliség kultúrájának közösségeként definiálható, addig alapvető nemzetképző és identitásformáló hatásúak azok a hangsúlyozottan nem írásos fórumok - nemzeti ünnepek, emlékművek, múzeumok -, melyek az absztrakt, írásosan rögzített és kanonizált tartalmak affektív megélésére, individuális megtapasztalására (a kommunikatív és kulturális emlékezet említett összefonódására) nyújtanak lehetőséget. Erre példa Tell Vilmos történetének 19. századi recepciója Svájcban: ellentét, illetve „összhang” egyszerre van jelen a kritikai pozitivistá történettudomány eredményei és a Tell-mítosz fokozódó népszerűsége között.

⁴ RICOEUR, Paul, *Zeit und Erzählung I*. München, Fink, 1988; RICOEUR, Paul, *Die erste Aporie der Zeitlichkeit: die narrative Identität*. = P. R., *Zeit und Erzählung III*. München, Fink, 1991, 392-400.

⁵ RICOEUR, *Die erste Aporie...i. m.*, 398.

A modern nemzet, mely az újkori „káosz”-ra a rend és a homogén identitás választ adta és ezzel mind a politikát mind az irodalomtudomány határait meghatározta, a világháborúk és a médiumokban bekövetkezett áttörés következtében elveszítette domináns, kultúrát meghatározó, kollektív identitásképző funkcióját. (Ha a nemzetet diskurzív formációnak tekintjük, azon narratív kísérletek egyikének, melyek természetes vágyunk szerint a világ egységes magértelemmel való szimbolizálására töreksenek, akkor felfedezhetjük a nemzeti identitás ezen „válsága” mögött a minden nyelvi konstrukcióra jellemző konstatív-performatív dinamikát, az egyszólamúság és a heterogenitás állandó mozgását. A nemzet így Homi K. Bhabha *disszemiNáció*-elméletére alapozva is vizsgálható, amely a nyelv természetének e jellegzetességeit a nemzet narrációjára és a nemzeti közösség szubjektumára is vonatkoztatta.). Az említett nemzet- emlékezet- és médiaelméleti belátások hátterében is kétségtől a „másodlagos szóbeliség” (Walter Ong) mediális váltása áll, vagyis a digitális médiumok hatása a gondolkodásmódra, az identitások kialakulására. A „figyelemfelkeltés kulturájában” (Aleida Assmann) egyértelmű hangsúlyeltolódást tapasztalhatunk a referencialitás „zárt”, egyértelmű alakzatai felől a performativitás „nyitott”, többértelmű formációinak irányába. A performativitás (mint a társadalmi valóság és a szubjektumok nyelvi és nem-nyelvi aktusokkal zajló konstrukciója) ma a nemzeti identitás alapvető módusának tekinthető, amit a már vizsgált nemzetalkotó stratégiák és médiumok funkcióinak átalakulásával is szemléltet a dolgozat (I.5.).

A nemzetelméleti első rész középpontjában egy esettanulmány áll: a svájci nemzet konstrukciójának, ennek retorikai stratégiáinak és médiumainak feltérképezése (I.4.). Az „akarati nemzet”-ként (*Willensnation*) kanonizált Svájc azért is bizonyult különösen alkalmasnak e célra, mert az egységes nemzeti nyelv hiánya miatt a svájci nemzeti identitást „nyíltan retorikus” képződménynek tekinthetjük. A mediális diglosszia – a hivatalos, írott német (*Hochdeutsch*) és a köznapi, beszélt svájci nyelvjárás (*Schwyzerdütsch*) egymás mellettsége – és a többnyelvűség miatt Svájcban nem érvényesülhetett egy olyan apriorisztikus, esszencialista nemzetfogalom, mint más, látszólag természetesen homogén „nyelvi nemzeteknél”, ugyanakkor itt is működtek speciális, szubsztancialista identitáskonstruáló stratégiák. A nyelvi sokféleség magyarázhatja azt is, hogy a nemzet inszenírozásának nem-írási médiumai – a nemzeti ünnepek, népi színjátékok, „svájci utazások” (*Schweizerreise*), íjászversenyek, az nemzeti kiállítások és versenyek (*Landesausstellung*) – itt különösen nagy relevanciával bírtak (I.4.b.). (Manfred Hettling szerint azzal is indokolható a nemzet affektív megtapasztalási médiumainak hatékonysága, hogy a svájci nemzetállam születését megelőzte meg olyan nemzeti egységesítő háború vagy

szabadságharc, melynek hősi halottjai vagy vezéregyéniségei a kollektívummal való érzelmi azonosulást segíthették volna⁶.)

Az újkori svájci történetírás nemzeti identitásteremtő, retorikai stratégiáit Johannes Dierauer, Wilhelm Oechsli és Karl Dändliker szövegeiben vizsgálja az I.4.a. fejezet. Legjellemzőbbek közülük az emancipatorikus, evolucionista időfelfogás, az „aktív felejtés”, vagy a történelem metonimikus értelmezése, politikai/államtörténetre redukálása. Az említett szerzők a modern nemzetállam (kívánt) jellegzetességeit a svájci középkorban helyezik el – központi fogalom a „polgári parasztállam”⁷. Naturalizálják a közösséget, vagyis kauzális viszonyba állítják a földrajzi környezetet (Alpok) és az ott élő kollektívum történelmét, tulajdonságait. A történelem így végeredményben a hiányzó nemzeti nyelvhez hasonló integratív funkciót tölthetett be. (Hasonló módon tulajdonítottak a svájci „nemzeti” irodalomnak is addicionális, egyéni jegyeket az újkori irodalomtörténészek, melyeket a politikum következményeinek, például egy „hagyományosan” svájci republikanizmus szükségeszerű esztétikai manifesztációinak tartottak.) Bár a kritikai pozitivizmus iskolája száműzte a tudományos történetírásból a „mítoszként” leleplezett tartalmakat (pl. a Tell Vilmos történet hitelességét kétségbe vonták), ezek egyfelől tovább hatottak a már felsorolt populáris, multimediális fórumokon, másfelől továbbra is érintetlen és hatékony maradt a természettel legitimált, a középkorra visszavezetett „paraszti állam” ideológiája.

A másik 19. századi tudományos és nemzeti „projekt” (Jürgen Fohrmann) az irodalomtörténet-írás, a narratív identitás konstrukciójának egy tipikus médiuma. Fohrmann szerint a nemzeti irodalom története entelechikus szerkezetű, ugyanis egy absztrakt centrum kibontakoztatására, egy jelölt-nek tekinthető kollektív szubjektum (vagyis a nemzet) jelölésére vállalkozik⁸, amit Johann Caspar Mörikofer, Robert Weber, Emil Ermattinger és Josef Nadler irodalomtörténeteinek keresztül vizsgál az I.4.c. fejezet. Az irodalmi szövegek szintjén azonban nem ritkán előfordul az is, hogy a nemzet nem jelöltként, hanem csupán folyamatosan el-elcsúszó jelölők egyikeként jelenik meg – Michael Böhler éppen az

⁶ HETTLING, Manfred, *Die Schweiz als Erlebnis*. = ALTERMATT, Urs et al. (szerk.). *Die Konstruktion einer Nation. Nation und Nationalisierung in der Schweiz, 18-20. Jahrhundert*. Zürich, Chronos, 1998, 19-33: 20.

⁷ Ld. WEISHAUPT, Matthias, *Bauern, Hirten und »frume edle puren«*. *Bauern- und Bauernstaatsideologie in der spätmittelalterlichen Eidgenossenschaft und der nationalen Geschichtsschreibung der Schweiz*. Basel, Helbing & Lichtenhahn, 1992.

⁸ FOHRMANN, Jürgen, *Das Projekt der deutschen Literaturgeschichte. Entstehung und Scheitern einer nationalen Poesieschreibung zwischen Humanismus und deutschem Kaiserreich*. Stuttgart, Metzler, 1989.

értelemben beszél a svájci irodalom „projektjének” zátonyra futásáról (mely „projektet” ráadásul a politikai és nyelvi belső határok közötti különbség is sajátossá tesz)⁹.

Peter Bichsel szerint Max Frisch szövegeiben vált Svájc először irodalmi, nyelvi témává. Halála, melyet többen irodalmi cezúraként értelmeztek, a svájci közélet azon szakaszával korrelált, melyet a helvét „identitásválság” körül folyó heves vitákkal jellemezhetünk (az önazonosság problematikája a semlegesség, vagyis a II. világháborús magatartás illetve európai uniós csatlakozás kérdései kapcsán merült fel). A Frisch-recepció és kanonizáció arról tanúskodik, hogy a politikai és irodalmi diskurzusok összefonódása Frisch oeuvre-jének kedvelt interpretációs faktora, bár eddig elsősorban tematikus, irodalomszociológiai érdekeltségű munkák alapjául szolgált. A nemzet-narráció vizsgálata egy svájci író szövegeiben pedig különösen alkalmas a bemutatott kultúratudományi kérdésfeltevésre, hiszen a svájci nemzet, mint említettük, nyíltan retorikus képződménynek, Frisch pedig szempontunkból paradigmatis (,,nemzeti”) szerzőnek tekinthető.

A *Stiller* című regényben az elbeszélő, a figura (Stiller/White) és a (svájci illetve az amerikai) nemzeti identitások szövegei közötti összefüggést, ezek szubsztanciális és narratív – *ipse*- vagy *idem*-identitásként való (Ricoeur) - elbeszélési módjait elemezzük (II.1.). A vizsgált identitások ráadásul a társadalmi nem (*Geschlecht*) konstrukciós stratégiáival és a stilleri élettörténet (puszta helyszínnél jóval összetettebb funkciójú, „emlékezeti”) helyeivel is összefüggenek: a szövegben a nemi szerepek és a helyek is nemzetileg meghatározott, egymást értelmező, identitásteremtő „médiák”. A White identitásának alapjául szolgáló western-történetekben például a férfiasság és az amerikai nemzet alapításának tapasztalata fonódik össze: White-ot egy olyan érzéki és erőszakos férfiasság jellemzi ezekben a történetekben, mely összhangban áll az amerikai nemzeti mítosszal – a (stilleri és svájci) múlttól szabad *self-made man* toposzával. Ez viszont ellentét képez azzal, ahogy Stiller és Julika nem tudnak megfelelni az előírt nemi szerepeknek, mint ahogy White elbeszélésében Svájc (mintegy az Egyesült Államok ellenpólusaként) pusztán a múltból él, nincs története a jelenben. Bohnenblust, az ügyvéd figurája a nemzeti és az én-identitás szubsztanciális konstrukciójának karikatúrájaként olvasható. Szövegeiben tetten érhetők a nemzet ideologikus transzcendálásának, az én egységes és állandó kategóriaként való tételezésének stratégiái. A Bohnenblust-szövegek a nemzeti identitás domináns narratívái a szövegben, mely identitás a figuráival metaforikus, magyarázó viszonyban áll. Frisch szövege tehát azt mutatja fel, hogy

⁹ BÖHLER, Michael, *Nationalisierungsprozesse von Literatur im deutschsprachigen Raum: Verwerfungen und Brüche – vom Rande betrachtet.* = HUBER, M. et al. (szerk.). *Bildung und Konfession. Politik, Religion und literarische Identitätsbildung 1850-1918.* Tübingen, Niemeyer. 1996, 21-38, 37.

a modern individuum nyelvi és identitásválsága egy másik 19. századi nagy elbeszélés törékenységét is felismerteti: a nemzeti koherenciáét.

A nemzeti identitás - első fejezetben bemutatott - retorikai stratégiáit Friedrich Schiller *Tell Vilmos* című drámájában s ennek 19. századi recepciójában is felfedezhetjük. Az 1804-es szöveg Frisch *Wilhelm Tell für die Schule* –jának legfontosabb pretextusa, s a sikeres nemzeti identitáskonstrukció paradigmaticus történeteként olvasható (II.2.). Ezen – a Frisch-szövegben ironikus imitációval parodizált - konstrukciós mechanizmusok közé sorolhatjuk a közösség szakralizáció és naturalizáció általi homogenizálását, az ősökkel való kontinuitás hangsúlyozását, és a másodlagos, nemzeti érdekek elsődlegessé, egyénivé válását. A szubsztancialista identitás-konstrukció szubverzálásának és a Tell-mítosz demontírozásának fő eszközei Frisch szövegében a fokalizációs váltás (a címmel ellentétben a helytartó történetét olvashatjuk), a kontinuitás és fakticitás (történettudományból ismert) retorikájának paródiája (a szöveg lábjegyzeteiben), valamint a nemzeti alapítómítosz románcként és szatíráként történő elbeszélési módjainak ütköztetése.

A *Dienstbüchlein* című szöveget két másik, vele nem csak tematikusan összefüggő Frisch-mű (*Blätter aus dem Brotsack, Schweiz ohne Armee?*) kontextusában olvasom (II.3.). Mindhárom szöveg középpontjában a nemzet-narráció egyik fontos megnyilvánulási terepe áll: a hadsereg mint a „nemzet és a férfiaság iskolája”. A svájci hadseregről ráadásul ugyanaz mondható el, mint a svájci nemzetről: diskurzív megalapozottságát szükségszerűen felfedi bizonyos konstrukciós jegyek hiánya (az „akarati” nemzet esetében a nyelvi homogenitást, a „semleges” hadseregében pedig a háborús bevetést sorolhatjuk ide). A *Dienstbüchlein* narrátora retrospektívan és párhuzamosan beszél el a nemzeti és az egyéni múltat, olyan eseményeket is integrálván a kollektív vagy az egyéni (élet)történetbe, melyeket egykor (szintén identitásteremtő céllal) elfelejtettek. A szöveg egyúttal az emlékezés koncepcióját, a naplót mint emlékezési műfajt is átértelmezi (részben parodizálja), s az egyéni és az ezt meghatározó nemzeti múlt újraelbeszélésének szükségességét emeli ki. A nemzet (a nyelvi heterogenitás) tapasztalata a szövegben a nyelv referenciális funkciójának megkérdőjelezéséhez vezet, s maga a nemzetről való beszéd is (a nyelvhez hasonlóan) ambivalenssé válik: performatív és konstatív diszkurzusokra hasad fel. A szöveg így egymásra vonatkoztatja a nyelvet, a hadsereget és a nemzetet: megtapasztalásuk egymás „ürességét” erősíti meg, tudatos újraértésükhöz vezet.

A *Dienstbüchlein* polifón (a németet és az olaszt, illetve az írott és a svájci németet keverő) részeinek elemzése már a dolgozat záró fejezetében (III.) felvázolt kutatási irány felé mutat. A posztkoloniális irodalom alapkoncepcióját, a hibriditást általános nyelvi és kulturális

létmódként értelmező differencia-esztétika (Michael Böhler) olyan (svájci) irodalmi szövegekre koncentrál, melyekben a nyelvi polifónia nem pusztán illusztratív funkciójú, hanem a narratív diskurzus fontos, többletjelentést hordozó alkotóeleme. A megközelítésmód távlati perspektívát jelent a jelenlegi kutatás szempontjából, hiszen elméleti háttérrel biztosít a nemzet (Svájc, mint kulturális értelemképzési kontextus) és az irodalmi szövegek viszonyának vizsgálatához, mégpedig úgy, hogy a nemzetet nem szubsztanciális („nemzeti irodalomban” manifesztálódó) kategóriaként, hanem performatívan konstruált, nyelvi képződményként értelmezi

II. Publikációk az értekezés témájában

1. „Beletörődött, hogy svájci” – a nemzeti- és az én-identitás konstrukciójáról Max Frisch *Stiller* című regényében. In: Modern Filológiai Közlemények 2002/2: 87-100.
2. *Wilhelm Tell für die Schule. Die Entdeckung der Rhetorik der nationalen Pädagogik in Max Frischs Text.* In: Kovács, Kálmán (szerk). *Textualität und Rhetorizität.* :Frankfurt a.M.: Peter Lang, 2003: 161-181.
3. *Über den narrativen Charakter der Nation und das Nationale in der Narration: Anmerkungen zur Konstruktion nationaler und narrativer Identität.* In: Trans. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften 2004.
4. *Erfinde die Schweiz! Performativität in neueren Theorien der Nation und in der Konstruktion der „Willensnation” Schweiz.* Präsenz Vlg., 2004. (Sammelband des Nachwuchssymposiums ungarischer Germanisten in Pécs, 26-27. September 2003.)
5. *Anmerkungen zur literarischen Polyphonie und zur sprachlichen Hybridisierung in der deutschsprachigen Prosa der Schweiz nach 1945.* In: Kovács, Kálmán (szerk.). *Ideologie der Formen*, 2005.